

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Axel Steensberg

Nytårs Gave

til Borupris' Venner

1980

FUGLEBJERG 1979

Axel Steensberg

Nytårs Gave

til Borupris' Venner

1980

FUGLEBJERG 1979

Institutionen Borupris Venner har hjemme i Fuglebjerg. Dens formål er at fremskaffe midler til fortsatte undersøgelser af den i middelalderen nedlagte landsby Borup i Borupris Skov og at fremlægge indvundne resultater ved forevisning på stedet og ved offentliggørelse af skrifter over emnet. En af bestyrelsens fire medlemmer er udpeget af Fuglebjerg kommune, for tiden borgmester Jens Chr. Pedersen. Formand er professor dr. phil. Axel Steensberg. Museumsinspektør Svend Nielsen, Dansk Landbrugsmuseum på Gammel Estrup, er næstformand, og landsretssagfører Jørgen Riemer, København, kasserer. Kontingentet er 100,- kr. om året. Vignetten på titelbladet, tegnet af forfatteren, viser, hvordan man opvarmede stenene på et bål over kogegruben, inden kødet blev lagt i.

Nytårgaven er trykt i 300 eksemplarer, hvoraf 100 er nummererede.

Til Borupris' Venner

I det år, der er gået, siden sidste års Nytårs Gave blev præsenteret ved en sammenkomst i Førsløv skole om eftermiddagen den 16. december, har der været holdt en sammenkomst den 9. juni. Man mødtes på Borup Gade og vandrede en tur ind til langdyssen og stedet, hvor den lille vandmølle har været. Derefter kørte man til Førsløv skole, hvor der serveredes kaffe, og jeg aflagde en kort beretning. Til slut vist et par film, jeg har optaget hos et stenalderfolk i en afsides egn af New Guineas højland. Mødet, der var godt besøgt, varede til ved aftenstid. Vi har fundet frem til en form, hvor deltagere, der har noget at vise frem eller meddele, kan tage ordet.

Arbejdet med registrering og indføring af de udgravede lerkarskår, lerklining, spindesten, jerngenstande etc. er i løbet af vinteren og sommeren bragt til afslutning. Flere tusinde genstande har passeret mine hænder, er blevet analyseret, beskrevet og aftegnet på Nationalmuseets 3. afd.s blå kartotekskort under numrene 1-1315/1979. De nye museumsnumre er desuden indført i udgravningens lommebøger, hvor genstandene straks ved optagelsen blev aftegnet i omrids og fik et foreløbigt løbe-nr. Endnu mangler at påmale dem de nye museums numre, hvilket vil ske ved en af museets medarbejdere. Beskrivelserne og de nye numre skal også indføres i Nationalmuseets 3. afd.s hovedprotokol, inden de kan gå på plads i magasinerne. Man vil herefter let kunne finde de genstande, man til sin tid måtte have brug for at se nærmere på, ligesom man ved hjælp af de foreløbige udgravnings løbe-numre altid på udgravningsplanerne kan orientere sig om genstandenes nøjagtige findesteder og ved hjælp af de anførte nivellementstal kan konstatere, i hvilken dybde de lå.

Dermed er første fase i materialets bearbejdelse til ende. Arbejdet med at analysere genstandene har været omstændeligt og langvarigt, men læserne

må ikke tro, det har været kedeligt. Thi under selve udgravningen blev der ikke tid til at beskæftige sig ret meget med fundene, bortset fra indtegning på planerne og nivellering af deres dybde i forhold til fikspunkt og jordflade. Men når man sidder i ro og mag ved indføringsarbejdet, dag efter dag, måned efter måned, og skal beskrive og tegne tingene, bliver man for alvor fortrolig med deres form og struktur, der eventuelt iagttages under lup.

Imidlertid er det nødvendigt af hensyn til den kommende publikation at få udvalgte genstandstyper tegnet af en professionel tegner, der samtidig kan gengive dem i profil med brøkdeler af en millimeters nøjagtighed. Derfor har Lars Bjørn Madsen fra Helsingør, der studerer til arkitekt på Kunstakademiet, tegnet ca. 100 af fundene i fuld størrelse. Arbejdet er blevet betalt af den bevilling, Statens humanistiske forskningsråd gav os i fjor, og som blev omtalt i Nytårsgaven for 1979. Til det fremtidige arbejde med fundets bearbejdelse, undersøgelsesrejser i forbindelse hermed, fotografering, materialeanskaffelser m. v. har vi i år fået bevilget yderligere 15.000 kr., som jeg håber vil være tilstrækkeligt til bearbejdelsens tilendebringelse.

Næste fase - som jeg venter at komme i gang med inden jul i år - bliver at udarbejde teksten, tilendebringe arbejdet med fuldførelse af udgravningsplanerne, hvor vandmølleanlægget endnu mangler, udvælge billedmateriale til illustrering etc. Hvor lang tid det vil tage, kan ikke siges på forhånd. Men forudsat, at der ikke kommer for mange andre forpligtelser i vejen, skulle meget være nået inden næste beretning skrives. Det har været til stor opmuntring, at redaktøren af »Skalk« og udgiveren af bogserien fra forlaget »Wormianum« Harald Andersen har tilbudt, at en populær bog om Borupris til sin tid kan udgives i serien. Men den kan ikke skrives, før manuskriptet til det engelsk-sprogede beretningsværk i det store og hele er afsluttet. Der skulle gerne være overensstemmelse mellem de to versioner, idet den populære bog blot bliver skrevet i en mere lettilgængelig form og på dansk.

Nye resultater angående tidsfæstelsen af fundene

Kulstof 14 laboratoriet i Nationalmuseet antog på forårsmødet 1979 ti prøver fra Borupris til datering. En af disse, nr. K-3187, måtte desværre udgå. Det var en *knogle af en hest* fundet i den store kilde umiddelbart øst for kogestensrøsen på kanten mellem kortblad + 1 L og + 2 L. Der var for lidt organisk materiale bevaret i knoglen til, at den kunne dateres.

Gård 4 var i forvejen ved prøverne K-2945 og K-2946 dateret til ca. 1055 og 1110 e.Kr. Nu viser det sig, at en trækulprøve fra kulturlaget ved hustomtens nordgavl, K-3181, i kalibreret (dvs. justeret) årstal går tilbage til 980 e.Kr., + ÷ 70 år. *Gård 4* er altså grundlagt ved slutningen af vikingetiden. Den synes dermed at være den ældste af gårdene. Man må dog regne med, at de følgende 10 dateringer af ildsteder i gårdrækken ved Hulebækken kan give overraskelser. Men foreløbig er kun Vogterhuset ved indgangen til skoven, nord for *gård 4*, ældre, nemlig fra ca. 900 e.Kr. Derimod viste det sig, som man kunne vente, at den *flade grube ved østsiden af gård 4's* tomts nordende er yngre end selve hustomten. Trækulprøven herfra, K-3182, er i kalibreret årstal dateret til 1280 e.Kr., + ÷ 70 år. På dette tidspunkt må landsbyen formodes at være nedlagt; og dateringen er i hvert fald ca. 170 år yngre end den yngste fra selve hustomten. Det må dog bemærkes, at dateringsprøven kun udgjorde 55,2 % af en normal fyldning, en ny usikkerhed der dog er taget hensyn til. Det kan ikke afgøres, til hvilket formål man har lavet et grubeformet bålsted her. Der viste sig to stolpehuller lige ved siden af gruben, det ene foret med sten, men der var ikke spor af noget hus. Det kan dog ikke afvises, at der kan have stået et simpelt skur over ildstedet, og at det kan have tjent til opvarmning af kogesten, selv om en tilhørende kogestensrøse ikke er påvist ved udgravningen af *gård 4* og dens nærmeste omgivelser.

I området længere nord for tomten af *gård 4* fandtes i et affaldslag en 10 cm tyk gren, der var stukket skråt ned i jorden. Kun de yderste årringe af grenen var bevaret i en sådan stand, at de kunne danne grundlag for en C-14 datering. I kalibreret årstal viste grenen sig at være yngre end nogen anden levning på stedet - bortset fra tilfældigt udsmid fra Hulebækshuset.

Den blev dateret til 1565 e.Kr., $\pm$ 65 år. Grenen må være stukket ned uden forbindelse med hustomterne. Dette er ikke overraskende, når man tager i betragtning, at Borup Gade blev holdt fri for trævækst og formentlig anvendtes til græsning, høslet o. l. samt til forsamlingsplads for de omgivende landsbyers ungdom i sommertiden, i hvert fald fra o. 1400 til omkring sidste århundredskifte, da man dansede på ler-estraden omkring Dansebøgen.

Større overraskelser gav dateringen af den i fjor omtalte fritliggende *bagerovn* en snes meter nord for gavlen af tomten i gård 4. I et kulturlag med lerklininger og trækulstumper på skråningen vest og sydvest for den opsamledes prøven K-3183, der i kalibreret årstal går tilbage til førromersk jernalder, 20 f.Kr., $\pm$ 85 år. Det må dog bemærkes, at prøven kun udgjorde 78,6 % af en normal fyldning. Men der er næppe tvivl om, at bagerovnen hører sammen med en opdykningsperiode i tiden omkring Kristi fødsel, som vi har vidnesbyrd om i det såkaldte »Tjørnestykke« (øst for Tyste Mose og Gadebakken) der indhegnet anvendes til kreaturfold. Her er der nemlig spor af agre i form af et par terrassekanter; og man kan skimte rester af et system af disse såkaldte »digevoldingsagre« som underlag for Borups lange, smalle agre inde i skoven. Herom vil vi berette i et af de kommende numre af Nytårsgaven. Hvor den til bagerovnen svarende bebyggelse har ligget, er endnu uklart. Men da bønderne i den ældre jernalder gerne lagde deres huse på velafvandede skråninger, kan man måske gætte på, at den findes et eller andet sted på Gadebakken? Det er i den forbindelse værd at bemærke, at professor Vald. M. Mikkelsen ved sin undersøgelse i Tyste Mose ved foden af Gadebakken fandt et trækullag fra ældre jernalder.

Medens den store kogestensrøse nord for gård 4 som nævnt i fjor var fra 1400 årene, viste den *lille kogestensrøse* nord for gård 5 ved kanten af Tyste Mose sig at være 300 år ældre, idet en trækulprøve fra dens sydfod, K-3186, kalibreret angav årstallet 1030, $\pm$ 70 år. En trækulprøve, K-3185, opsamlet på gulvet omkring den flade brandsten i hustomten af *gård 5* var næsten hundrede år yngre, idet den kalibreret angav årstallet 1110 e.Kr., $\pm$ 70 år, dvs. samme tid, som den yngste datering af tomten i gård 4. Det ser altså ud til, at de to huse har eksisteret samtidig. Såfremt der har ligget endnu et hus syd for Tyste Mose, kan den lille kogestensrøse måske have hørt dertil? I hvert fald tyder prøvehullernes indhold af lerkarskår på, at der har været mindst ét hus til foruden gård 5 i området. Endelig er der den mulighed, at man i gård 5 først har fået indrettet en koge-grube inde i huset

i slutningen af dettes levetid, således at den lille kogestensrøse i begyndelsen har været anvendt af flere huse i fællesskab.

Den største overraskelse viste tre dateringer af trækul fra gruber i den såkaldte »Kenotafhøj«. Trækulprøverne blev opsamlet i sommeren 1959, da Svend Nielsen og jeg udgravede denne formodede vikingetidshøj. Den ældste af prøverne, K-3206, blev fundet sammen med lerkarskår i grube nr. 2. I kalibrerede år angav den 1150 e.Kr., ± 70 år. Skårene var alle middelalderskår med en ornamentik af horisontale furer. Dateringen stemmer altså godt med ornamentikken. Det samme gælder med ret stor sikkerhed skår-dateringen og C-14 dateringen (K-3188) af indholdet i grube nr. 1. Sidstnævnte viste ganske vist i kalibrerede år 1265 e.Kr., ± 80 år, men prøven udgjorde kun 76,2 % af en normal fyldning. Grube og indhold kan godt stamme fra Borups tid. En større afvigelse fra det, der måtte forventes, gav trækulprøven K-3189, optaget fra grube nr. 5, beliggende ca. 1 m syd for det stenlagte ildsted i højen. Denne prøve viste i kalibrerede år 1360 e.Kr., ± 75 år. I grubens kant sad imidlertid to store skår af et ornamenteret lerkar, der både af nærværende forfatter og af P. V. Glob ansås at stamme fra sen vikingetid. Desværre var prøven ikke ret stor, kun 40,3 % af en normal fyldning; og det er usandsynligt, at skårene og trækulprøven hører sammen, hvis C-14 dateringen er korrekt. I gruben fandtes dog også nogle skår, der formentlig stammer fra den ældre del af middelalderen. Og da højens fyld var gennemvævet af rødderne fra et stort grantræ, som var væltet nogen tid, før undersøgelsen fandt sted, kunne det ikke med sikkerhed konstateres, om lagfølgen over gruberne var ubrudt. Der foreligger derfor den mulighed, at højen kan være blevet forstyrret ved nedgravninger, efter at den er opkastet over ildstedet, således at gruberne er yngre end højen.

Termoluminescensdatering

Vi vil nu forsøge at datere de formodede vikingetidsskår direkte ved den såkaldte *termoluminescens-metode*. Forsøg med denne form for aldersbestemmelse udføres på Atomenergikommissionens forsøgsanlæg, Risø, af mag.scient. Vagn Mejdahl, der har skrevet om den i *Naturens Verden* 1972 og 1979. Siden 1972 er der imidlertid sket visse forbedringer, der bl.a. medfører, at baggrundsstrålingen på de steder, hvor lerkarskårene er fundet, kan måles umiddelbart med et specielt apparatur, medens man tidligere var nødt til at anbringe stålrør med måleaggregater i jorden, hvor de skulle forblive i et par måneder. Metoden bygger på, at visse mineraler, som f.eks. kvarts og feldspat, ved svag opvarmning udsender et kraftigt, farvet lys. Sådanne mineraler oplades i naturen til stadighed af strålingen fra omgivelserne og fra deres eget indhold af radioaktive stoffer. Deres evne til at opbevare strålingsenergi er grundlaget for målingen af strålingsdoser, idet man kalibrerer (dvs. sammenligner) med en kendt dosis. Da de nævnte mineraler normalt indgår i den lermasses sammensætning, hvoraf lerkarrene er opbygget, og da strålingen fra omgivelserne er konstant over de tidsrum, der her er tale om, kan den ophobede strålingsdosis siden mineralernes sidste opvarmning (dvs. lerkarrenes brænding ved 600-800°), der har udløst al tidligere absorberet energi, måles. Målingen af baggrundsstrålingen for nogle af de lerkar, hvis alder, vi ønskede kontrolleret ved TL-metoden, skete den 8. november 1979, og resultatet heraf ventes at foreligge inden sommermødet i 1980.

Der er udtaget et par lerkarskår fra pladsen mellem gård 1 og 2. Der er desuden udtaget lerkliningler fra ildsted 7 i gård 3 så vel som fra den såkaldte Kenotafhøj, hvor de ovenfor nævnte formodede vikingetidsskår vil blive søgt dateret. Fra gård 5 foreligger ikke lerkarskår, der er tilstrækkelig store til en datering ved denne metode. Men fra gård 4 er et par store og ret grove skår udtaget. Fra Vøgterhuset vil en lerflage, der stammer fra selve arneskorpen, blive dateret. Endelig vil vi forsøge at datere den fritliggende bagrovn, der ifølge C-14 metoden skulle være anlagt få år f. Kr. Det herfra udtagne materiale består i en lille posefuld ildvirkende småsten optaget fra arnens underlag, lidt fra arnens skorpe samt en del lerkliningler.

Brandsten og kogegruber i Island og Norge

I sidste årgang af Nytårs Gaven omtalte jeg brandsten og kogegruber i Borupris i forbindelse med lignende fænomener fra Danmarks oldtid og i tekster fra middelalderen. Også islandske eksempler på brug af kogegruber blev strejft. I »Arkitektur Studier tilegnede Hans Henrik Engqvist« (1979) har jeg side 164-67 gjort udførligt rede for, i hvilke dialekter der har været reminiscenser af benævnelserne Brandsten.

I »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« (1909) har Daniel Bruun og Finnur Jónsson imidlertid udførligt gjort rede for den sproglige baggrund og for førstnævntes udgravninger af middelalderhustomter på Sagaøen. Artiklen hedder »Om Hove og Hovudgravninger på Island«, og Björn Magnusson Ólsen har i en efterfølgende artikel, »Om Ordet Seydir«, behandlet sagaernes beskrivelse af kogning - »sydning« - med varme sten i gruber. Professor i middelalderarkæologi, dr. phil. Olaf Olsen, Århus, har senere i sin disputats »Hørg, Hov og Kirke« (1966, s. 203 ff.) revideret Daniel Bruuns tolkninger og også selv foretaget enkelte efterudgravninger.

På gården Hørgsdalur udgravede Daniel Bruun og Björn M. Ólsen en tomt, hvori der lå en stor linseformet sten, der var sodet og bar spor af kraftig ildpåvirkning. Den var næsten 1 m lang, og i dens overside var en 6 cm fordybning. Den mindede således om den store brandsten i gård 4. Den blev tolket som et alter, men Olaf Olsen mener, at den har tjent som arbejdsflade af en eller anden art, og at fordybningen måske kunne være en stor stenlampe?

På Hofstadir udgravede Daniel Bruun og Finnur Jónsson en hal med krumme vægge 36,3 m lang og på midten 8,25 m bred af en dimension ikke ulig Trælleborghallernes. I hallen var der både en langild og midt i dette et hovedildsted rejst af kantstillede sten med en askegrube ved den ene side og ende. Fig. 1-2 viser Daniel Bruuns tegning af dette ildsted dels set fra oven og dels skråt fra den ene ende. Til hallen hørte imidlertid en jordvold-kranset indhegning en halv snes meter fra sydgavlen. Olaf Olsen påviste ved en fornyet udgravning i 1965, at det drejede sig om endnu en sydegrube, men af endnu større dimensioner end dem inde i hallen. Han har

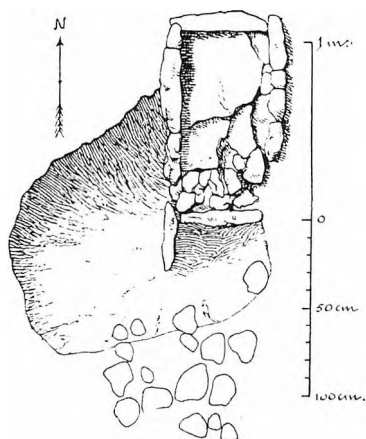

Fig. 1. Plan af hovedildstedet på Hofstadir i Island med sin stenforing og en askegrube ved den ene side og gavl. Efter Daniel Bruun og Finnur Jónsson (Aarb. f. nord. Oldk. 1909).

sikkert ret i, at hallen har tilhørt en storbonde, og at man ved visse lejligheder, når der var mange gæster, har måttet tilberede en del af festmaden i den store kogegrube i fri luft på lignende måde som i Borupris i 1400 årene, når der var mange mennesker forsamlet på den gamle gadeplads.

Vi har ikke påvist så store haller i Borup landsbyen, som der fandtes på Hofstadir i Island eller på Trelleborg ved Slagelse. Forklaringen er den enkle, at ingen af bønderne i Borup havde så mange huskarle under tag som på disse to steder. Derfor var der heller ingen grund til at gøre væggene krumme, så rummet blev bredest og højest på midten og smallere og lavere ved begge ender. Formålet med denne form var formentlig, at de mennesker, der sad eller lå og sov i hallens to ender, fjernest fra ildstedet, ikke skulle føle kulden så stærkt, som hvis rummet havde samme vidde og højde helt ud til enderne. Vi ved ikke med sikkerhed, hvor man slap røgen ud. Men hvis der har været en lyre lige over ildstedet, som i det rekonstruerede hus på Trelleborg, ville regnen falde lige ned på gløderne. Så upraktisk indrettede vore forfædre sig dog næppe. Røgen har snarest trukket hen under det krumryggede tag mod gavlene; så måske har der slet ingen lyre været, men derimod et røghul i gavlen ligesom i de store hal-bygninger i Nieder-Sachsen?

Man kan læse mere om ildstedsindretningerne i middelalderens Island i en bog, der blev trykt i Sverige under krigen, »Forntida gårdar i Island«

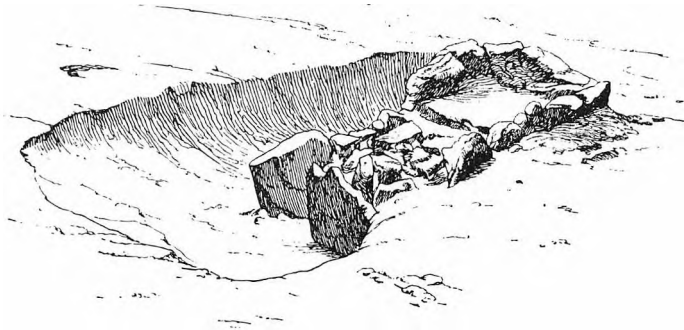

Fig. 2. Hovedildstedet på Hofstadir set skråt fra siden. Efter Daniel Bruun og Finnur Jónsson (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1909).

(1943), under redaktion af Aage Roussell, Márten Stenberger, Matthías Thordarson og Jouko Voionmaa. Heri nævnes bl.a., at der på gården Skeljastadir fandtes en rund »koge- og bagegrube«, ca. 1 m i tværmål, fyldt med aske, brændte benstykker og en masse små kogesten. I Isleifstadir lå en flad stenhelle, ca. 1 m lang og knapt så bred, på gulvet som en »Brandsten« med en grube ved hver ende. Men der fandtes også en rund, 1½ m vid koge-grube. Aage Roussell siger videre (s. 213): »Ildstedet må under nordlige himmelstrøg altid blive boligens centrale punkt som varme- og lyskilde i den lange vinter. De islandske ildsteder er ret simple. Midt i skålen (opholdsrummet) ligger en ildsgrøft nedgravet i jordgulvet og kantet med fliser, dog er som regel en del af graven overdækket med en større, flad sten, der nu er meget ildskørnet og har været brugt ved madlavning, særlig til brødbagning. Denne ordning er velkendt fra Norge, hvor hellen kaldes tussá. Langilden tjener dog først og fremmest til belysning og opvarmning. . . . Mange steder er der dog for enden af ildstedet indrettet en lille stenkiste som glødegemme. Den egentlige madlavning er sket i mindre kogegruber på mere tilfældige steder . . . Vi savner nemlig i oldsagsmaterialet kogekarret«. Man kunne tilføje, at heller ikke blandt lerkarskårene i Borupris findes rester af store kogekar. Roussel har desuden udførligt beskæftiget sig med indretningen af ildstederne i Grønland (se »Farms and Churches in Greenland«, 1941, s. 196-200).

Også i det sydvestlige Norge var det almindeligt i slutningen af oldtiden at koge ved hjælp af glohede sten i sydegruber. Herom har Sigurd Grieg skrevet i »Jernalderhus på Lista« (1934) og Jan Petersen i »Gamla gårds-

anlegg på Rogaland« I-II (1933 og 1936). Jan Petersen mener, at koge-gruber eller »åregruer«, som de kaldes, gennemgående er ældre end de stenlagte ildsteder, som især forekommer i hustomter fra vikingetiden og den ældre middelalder. Både Jan Petersen og Sigurd Grieg har fundet itu-brændte håndstore sten i sådanne gruber, stedvis også opstabet ved siden af dem. Hvad der adskiller mange af de norske koge-gruber fra den i gård 5 i Borup er, at de var belagt med flade stenheller i bunden. Men det hænger åbenbart sammen med, at tilgangen på let spaltelige natursten var lettere i Norge. Sådanne heller brugtes også i hovedildstederne, og man anbragte i reglen enten en krans af opretstående sten omkring arnen, eller i det mindste én eller et par oprejste sten i den side, hvor døren var, for at trækket kunne lave en hvirvel over arnen og dermed fremme forbrændingen, uden at veddet afkøledes.

Jan Petersen siger (1936, s. 31), at disse rektangulære ildsteder med kantsatte sten omkring i hustomter fra folkevandringstiden på Utsire adskiller denne øs skik og brug på dette område fra ildstederne længere syd på i fylket fra samme tid. Her var det nemlig »åregruen«, der brugtes som hovedildsted, og oftest var der flere i samme rum, medens der på Utsire kun var ét ildsted i hvert rum. I de yngre huse fra vikingetiden og senere i landskabet Dalene (øst for Jæren, nord for Lista) og på selve Jæren fandtes derimod lignende ildstedsanlæg som på Utsire i den nævnte ældre periode. I de yngre huse på Utsire synes kantstenene at være opgivet. I Håvold i Time på Jæren har Jan Petersen også udgravet en hustomt, hvori der ved siden af åregruen lå en stor flad sten, som han mente havde været brugt til at sidde på. Tomten antoges at være fra førromersk jernalder. Stenens placering minder imidlertid påfaldende om »Brandstens« ved siden af gruben i gård 5, Borup.

Sammenfattende kan man sige, at de norske udgravninger fra landets sydvestlige del tyder på en udvikling i retning af omhyggeligere opbyggede ildsteder med flade eller ovale stenheller omgivet af randsten. Kun hos fattige husmænd kunne man så sent som i 1912 finde »en lav grue« uden skorsten som eneste ildsted (Stavanger Museums årshefte 1942-43, s. 73). Ellers holdt »åregruen« sig bedst på sætrene. I dalførerne blev den trængt ud af den såkaldte »røgovn«, en opbygning, der i Norge kunne minde om det nederste af en skorsten, blot med den forskel, at røgen fandt vej ud af dens åbne forside. I Danmark har man fundet en form for røgovn, som mere minder om en bilæggerovn, stående på gulvet, men uden aftræk fra bagsiden til en skorsten. Indfyring og røgaftræk foregår gennem samme åb-

ning inde i stuen. En sådan ovn er fundet i Store Valby ved Slagelse; den står nu opstillet i Nationalmuseets bondekultursamling. En lignende udgravede Vilh. la Cour på middelalderborgen Næsholm i Odsherred. Den norske røgovn var som oftest opført i et hjørne af stuen. Det samme gjaldt en ildstedsanordning i en ældre indretning af Pebringegårdens stuehus (Bondehus og Vandmøller, 1952, s. 206 ff.) Under den yngre gruekedel og maltkølle fandt jeg nemlig her et hjørneildsted, der synes at have været opbygget som den norske røgovn. Foran dens munding var der også en ildgrube, foret med et 3 cm tykt hvidt askelag. Hilmar Stigum siger i »Norsk Kulturhistorie«, I, (1938, s. 272), at hovedsagen ved røgovnen var, at den sparede brænde. Foran ovnen var der en fordybning, gruen, og når man skulle koge, ragede man gløderne herud i og hængte gryden over. For at opvarme stuen om vinteren var det som regel nok at lægge i ovnen en gang om morgenen og en gang ved aftenstid. Når bålet var brændt ned, lukkede man lyren, gløderne blev raget ud i gruen, hvor de kunne ligge og udstråle varme. Samtidig var ovnvæggene - der var muret op af kampesten - blevet varme og holdt stuen varm ind til næste opfyring. I stuer med åbent ildsted midt på gulvet måtte man derimod holde ilden vedlige hele dagen, hvis rummet skulle holdes varmt.

Et afskærmet ildsted i gård 3 i Borup

Ad omvejen over Island og Norge til Pebringegården har vi fået en baggrund for at forstå en usædvanlig ildstedsafskærmning nær det sydvestre hjørne i gård 3, I.

Som skitsen fig. 3 viser drejede det sig om ildsted 7, beliggende knapt 1 m fra husets vestgavl. Skraveringen i skriftretningen angiver lerklininger, der dækker over sammenføjningerne mellem væggenes egetræs stavplanker. Ved udgravningen lå der en flage ubrændt ler oven på den kompakt brændte arne, medens der strakte sig en tunge af mindre sammenhængende brændt ler mod nord. I en bue uden om denne fandtes en temmelig markant grænse for trækul og aske.

Den ubrændte lerflage er øjensynligt faldet ned oven på arnens brændte ler, da huset er blevet brøstfældigt eller nedbrudt. Og da man i den tidlige middelalder ikke brugte at lægge loft over boligrummene, men havde fri udsigt til den åbne tagstol, må der have været et specielt dække over dette

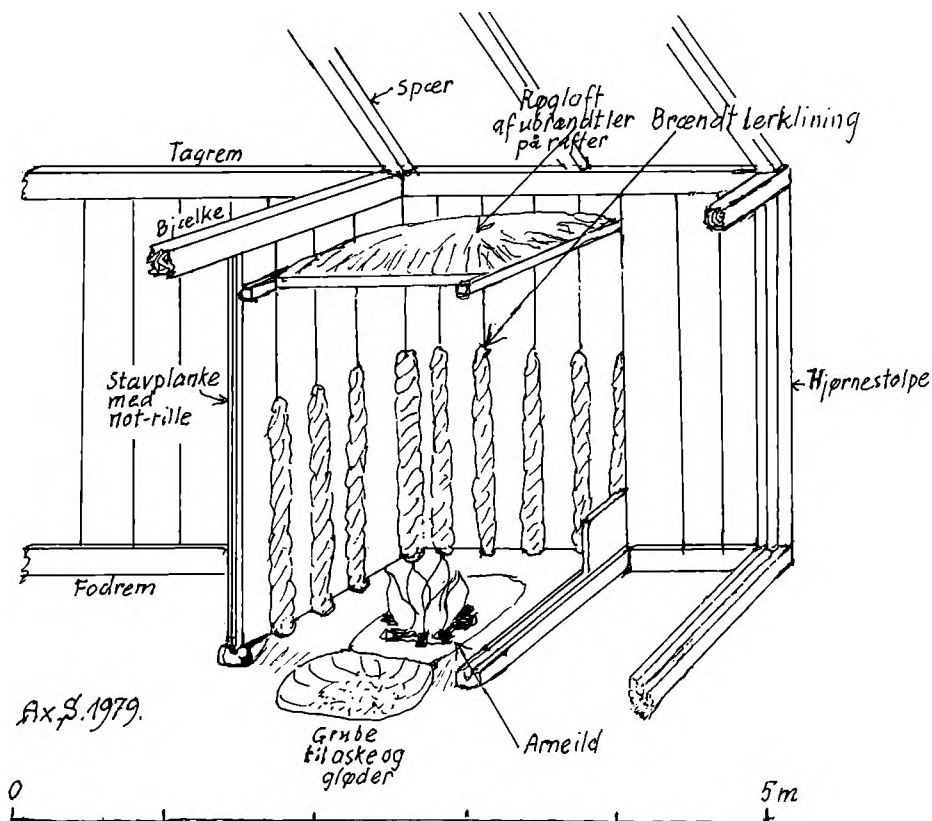

Fig. 3. Det afskærmede ildsted i hus 3, I i Borup. Man ser den søndre stavvæg indefra og lidt af vestgavlens fodrem samt lidt af to bjælker. Selve ildstedet har været afskærmet med to sidevangere, hvoraf den østre er tegnet helt ud, mens den vestre af hensyn til indblikket i ildstedsopbygningen er delvis fjernet. I bunden brænder arneilden, foran hvilken ses gløde- og askegruben. På vangerne og bagvæggen er alle revner mellem stavplankerne klinet med ler så højt op, som varmen har kunnet rødbrænde leret. Der har rimeligvis også siddet klineler, som ikke er blevet brændt hårdt, ovenfor denne linje. Men disse klininger har ikke efterladt sig spor i jorden, fordi de er smuldret hen. Derimod var den rå lerkage på det lille røgloft over ildstedet blevet bevaret, fordi den ved nedbrydningen var kommet til at ligge ovenpå arnens inderste del som et sammenhængende lag stenfrit ler. - Tegnet af forfatteren.

ildsteds sydlige parti. Man kan gætte på, at leret har hængt på et grenefletværk eller lignende i så stor højde over ilden, at varmen ikke har kunnet brænde det sammen, så det blev rødfarvet af iltningen.

Ildstedet adskiller sig også fra de øvrige i Borup landsbyen ved at have en aflang form. Det måler 1,75 m i N-S, men kun 25-30 cm i Ø-V. Det viste sig at bestå af tre dele, nordligst var der en ca. 20 cm dyb grube fyldt med

brændte lerklininger, itubrændte sten, trækul og jord. Derefter fulgte et smalt ca. 25 cm langt mellemstykke af stærkt brændt ler, hvis overfladeskorpe ikke var bevaret, idet tomten har været overpløjet allerede i middelalderen. Bæltets største bredde var 20 cm. Til sidst lå der under den nævnte rå lerflage et parti brændt ler 75 cm i N-S, 50 cm i Ø-V. Når retningerne er angivet efter verdenshjørnerne, må det tages med det forbehold, at huset stort set ligger i Ø-V, dog drejet så meget, at midtaksens vestende nærmest ligger i VNV, medens sydenden af tværaksen ligger i SSV.

Det oven for omtalte 75 × 50 cm store brændte parti inden for husets sydvæg strakte sig så langt, at det næsten tangerede væggen. Der fandtes desuden på husgulvet en stor mængde tildels meget store, brændte lerklininger, hvorpå der var aftryk af vægplankerne. Et af de typiske eksemplarer gengives på fig. 4. Nogle af kliningerne havde øjensynligt siddet på selve væggen. Nr. 968/1979 viser i profilet til højre et godt 2 cm stort spring mellem de to flader, der har siddet ind mod plankerne. På den buttede yderside derimod ses aftryk af fingrene, der har trykket og glattet leret mod

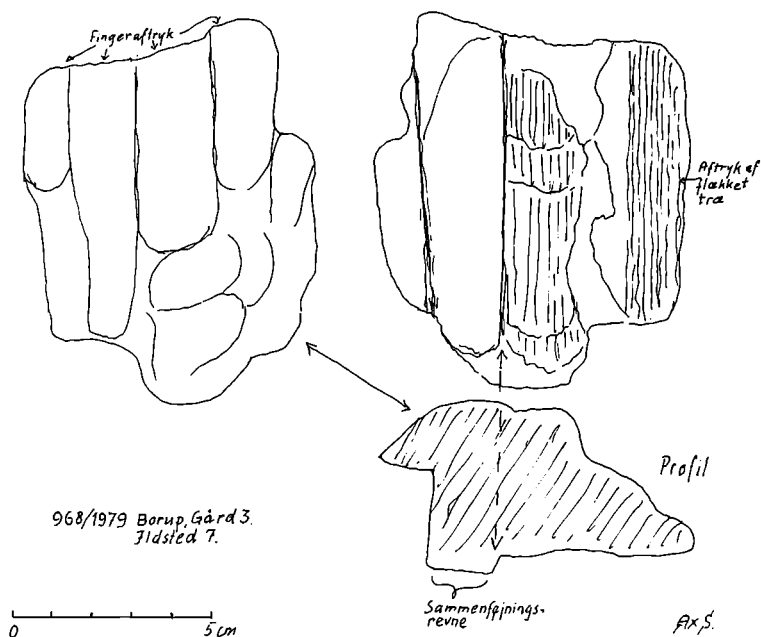

Fig. 4. Her ses tegninger af en typisk brændt lerklining fra det afskærmede ildsted 7 i hus 3, I dels den buttede side med spor af fingerglatning, der vendte indad mod ildstedet, dels den flade side, der vendte mod stavplankerne, og endelig klingen set i profil.

træet. Forøvrigt danner leret ind til springet en knapt 2 cm bred balk, der må have siddet i en bred revne eller fordybning i vægplanken. På nr. 930/1979 er springet kun på knapt 1 cm - men mange forskellige dimensioner findes på de øvrige figur-klininger. Vigtigt er det at lægge mærke til, at de to flader på hver sin side af springet ligger i forskellige planer. Dette ses endnu tydeligere på nr. 945/1979, hvor der i stedet for et spring ses en smal balk mellem de to flader (fig. 5-6).

To naboplanker i væggen har ikke altid ligget i samme plan, og navnlig har den ene ligget tilbage for den anden. Forklaringen er enkel nok: Det drejer sig om en væg bygget af lodrette stav-planker på lignende måde som i Trelleborg-hallen. Disse stavplanker, tilhugget af egestammer, blev tildannet således, at den ene kant var tildannet som en skarp »fjer«, der kunne passe ind i en fure, en »not« i ryggen af den tilgrænsende planke. Derved opstår det spring, vi just har iagttaget. Springets størrelse afhænger af plankens tykkelse i »not-kanten« og af notens position i denne kant.

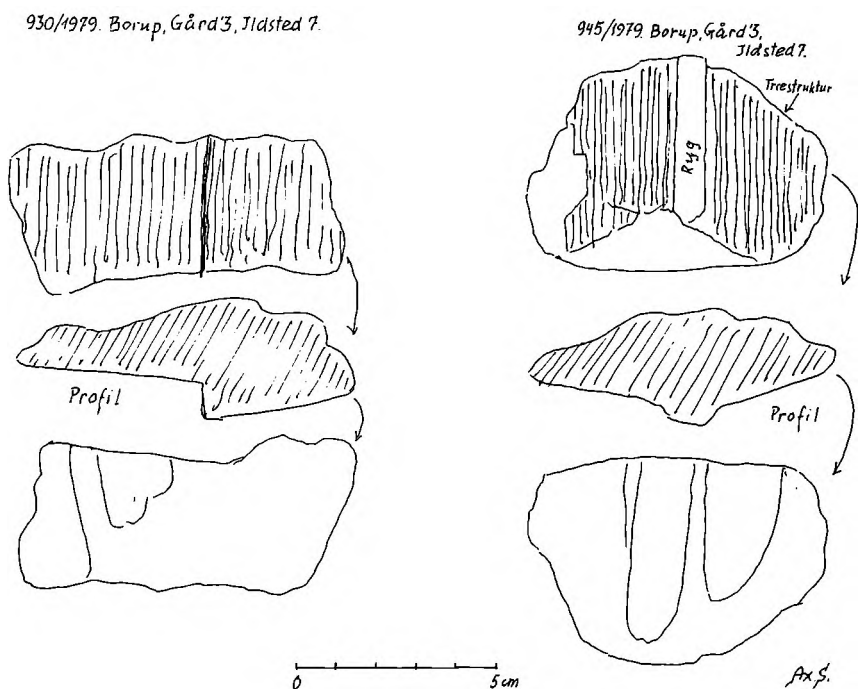

Fig. 5-6. Her ses to andre klininger fra samme ildsted. Den side, der vendte mod trævæggen, er tegnet øverst, derefter følger profilet og endelig den buttede side, der vendte ind mod ildstedsrummet.

987/1979. Borup, Gård 3.
Ildsted 7.

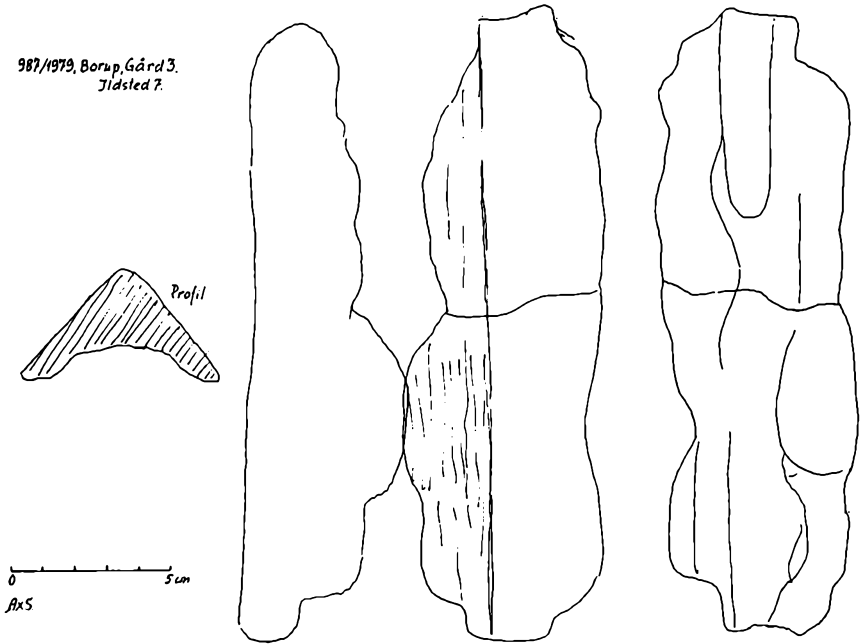

Fig. 7. Denne kling er den længste, der er bevaret. Det er en hjørnekling, der har siddet i vinklen mellem husets sydvæg og den ene af ildstedets sidevænger, formentlig den østre.

989/1979. Borup, Gård 3. Ildsted 7.

988/1979. Borup, Gård 3. Ildsted 7.

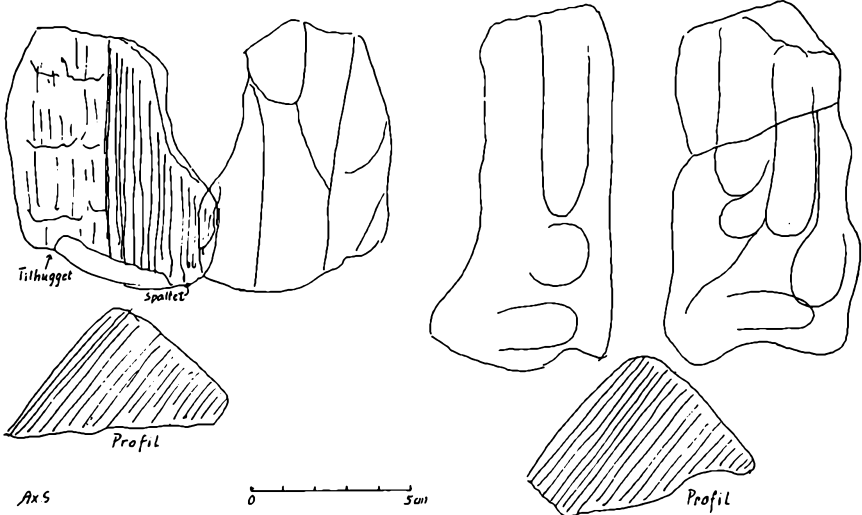

Fig. 8-9. To hjørneklinger, hvoraf den til højre har stået nede ved arnen. De vandrette fingeraftryk viser, at man har måttet glatte og trykke leret til helt nede ved hjørnevinklens bund.

990/1979. Borup, Gård 3. Ildsted 7.

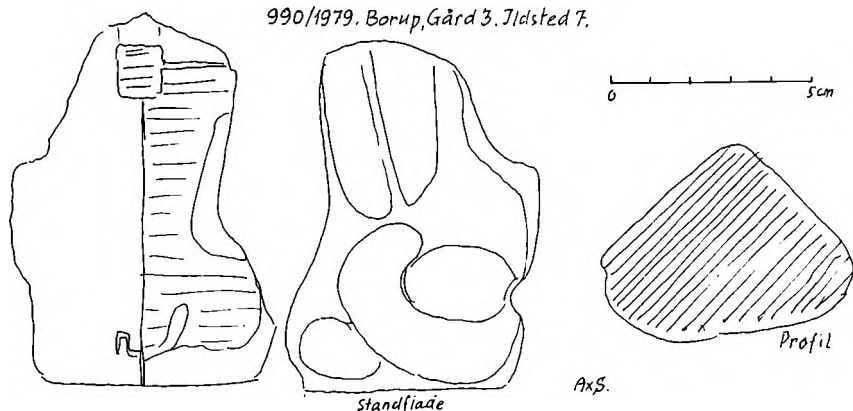
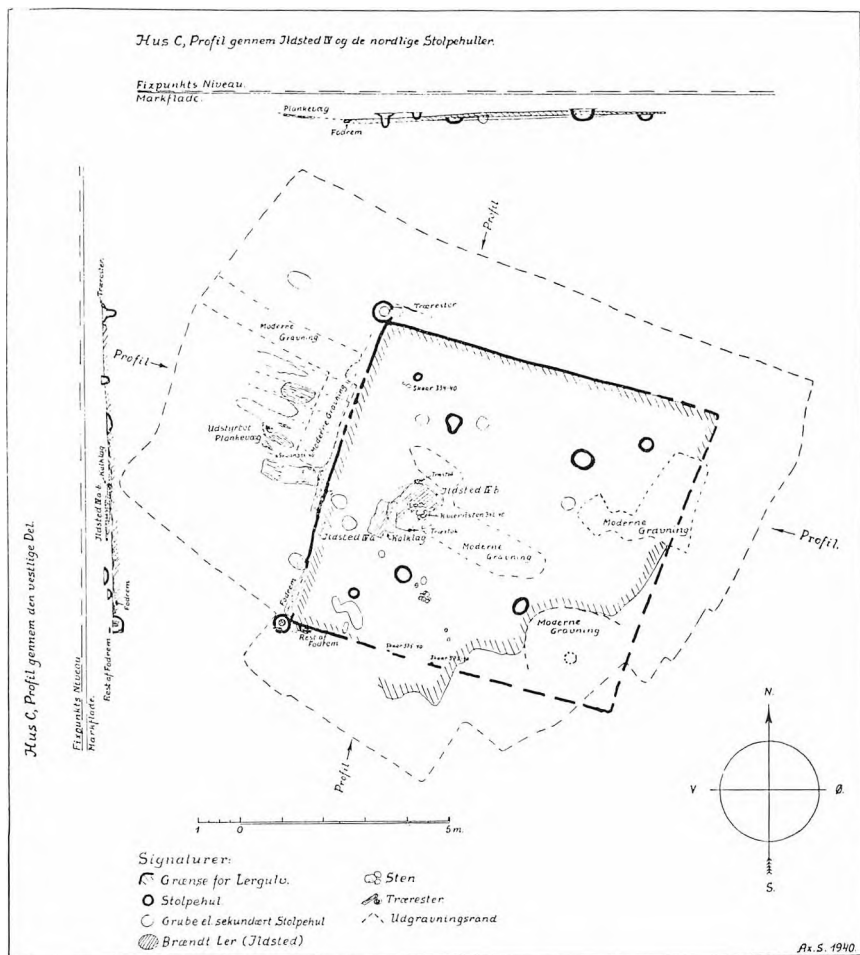

Fig. 10. Hjørneklining, hvis standflade på selve arnen er bevaret. Også her ser man, hvorledes klinerer med fingrene har presset leret ind i gulvvinklene. Den må have siddet i vinklen ved afskærmningens østre vange.

Hvor der derimod ses en smal balk i stedet for et spring, må det tolkes på den måde, at to planker har stødt sammen ryg mod ryg. Grunden til, at fladerne skråner til begge sider, er den, at de enkelte stavplanker var mere eller mindre ellipsoformede i tværprofil, de var altså tykkest på midten.

Blandt de mange brændte klinger var der også nogle, der var vinkelformede som nr. 987/1979. De må have siddet i retvinklede hjørner (fig. 7), og forklaringen er den, at der ikke blot har været klinger over revner og sprækker i sidevæggen, men at to sidevanger har omsluttet den sydlige del af ildsted 7 på lignende måde, som siderne i de ovenfor omtalte norske røgovne. Den nævnte klining er godt 19 cm lang, men den er brækket i to stykker. Blandt de øvrige hjørneklininger (fig. 8-10) viser nr. 989/1979 aftryk både af træ, der er spaltet eller flækket, og af træ, der er blevet tildannet med øksehug. Også dette træk genfindes ved mange af de andre klinger. Endelig har både nr. 988/1979 og 990/1979 stået på gulvet. På sidstnævnte er selve standfladen intakt, på den førstnævnte er den beskadiget; men fingerindtryk på tværs viser, at man har presset leret ind lige over gulvvinklen. På nr. 990/1979 ses, at træet i den ene side har ligget vandret langs gulvfladen (fig. 10), og en lille udsparring foroven tyder på, at der er tale om genanvendt træ. Siden med det vandret liggende tømmer har formentlig hørt til ildstedets ene vange, dets østlige side.

De nævnte ejendommeligheder ved ildstedets og de brændte klinger form viser, at der er tale om en hidtil ukendt slags afskærmet ildsted, meget

mindende om de norske røgovne. Som disse har også ildsted 7 i Borup en grube til gløder og aske, en »åregrue« foran åbningen. Men i modsætning til de norske ovne, opført af sten, har Borup-ovnen været bygget af lodretstående stavplanker. Både bagvæggen i ovnen - husets sydvæg - og de to sidevanger har antagelig været stærkt forbrændte af varmen fra ildstedet. Men de revner i bagklædningen og vangerne, hvor gnister ville kunne sætte sig fast, og træk give ilden næring, har man omhyggelig klinet med ler. Det

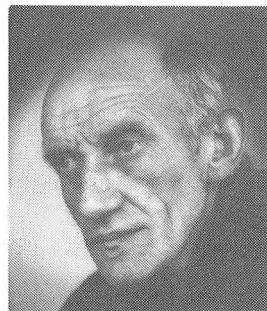
er tydeligt, at kun sprækkerne har været sikret på denne måde. Aftrykkene i lerkliningernes bagside viser, at træets overflade har været forkullet, og stavplankernes frie flader, der ikke har været dækket af ler, har naturligvis været endnu stærkere angrebet. Men snart er de blevet dækket af tjæragtige bestanddele fra røgen og beskyttet af et fingertykt lag glinsende sod. Vi ved, at man i ældre tid ofte havde skorstene af træ, så hvorfor ikke lave en træskærm om et ildsted? Dette afskærmede ildsted har naturligvis ikke kunnet holde så længe på varmen, som de stenbyggede røgovne. Men der har været lunt foran, og når bålet var brændt ned, har man raget gløderne ud i askegruen foran, så de kunne ligge og varme de omkringsiddende.

Fremdragelsen af de brændte lerklining fra ildsted 7 i gård 3, I viser, at dette hus var opført i stavkonstruktion. Men i modsætning til Trelleborg har stavplankerne stået på fodremme. Brugen af jordgravede stavplanker på borge af Trelleborg-typen hænger formodentlig sammen med deres midlertidige karakter som træningslejr for vikinger fra Danmark og vore nordiske nabolande. Derimod var et lille kvadratisk stavbygget hus fra 1400 årene (fig. 11), som jeg udgravede i Aså i Vendsyssel, også opført på fodremme (Bondehuse og Vandmøller, 1952, s. 145-51). Dette hus var imidlertid konstrueret på en måde, der minder om de norske stavkirker, med fire centrale højstolper og mindre stolper i diagonalerne til hjørnestolperne. Så vidt jeg ved, er hus 3, I i Borup det ældste vidnesbyrd om stavkonstruktion i profanbyggeri her i landet. Det spørgsmål rejser sig, om de øvrige huse i landsbyen har været bygget på samme måde? Det må man snarest tænke sig, dog at det store hus i gård 4 har haft en lerklinet sydgavl. Sådanne huse havde den fordel, at de ligesom bulhusene var lavet som »samlæsæt«, der let kunne skilles ad og flyttes til et andet sted, hvis man ønskede det.

Ved sommermødet den 9. juni 1979 flokkedes man under en af de store kastanier ved østenden af gårdtomt nr. 3, I.

Da vi begyndte i Borupris -

Et uddrag af Svend Dyhre Rasmussens beretning.

Blandt »Borupris' Venner« har vi sporet en voksende interesse for Svend Dyhre Rasmussens skæbne og hans arbejde for Fuglebjergens arkæologi og historie. Den talefejl, han havde pådraget sig under en sygdom som barn, gjorde, at han følte sig som en ener blandt mennesker. Han søgte ud i naturen, og han kompenserede sit handicap ved at udvikle sin færdighed i at udtrykke sig skriftligt. Hans korrespondance med fagfolk omfatter tusinder af sider, indbefattet udførlige beretninger og overvejelser over de fænomener, han havde iagttaget. Som et eksempel på hans stærkt personlige stil bringer vi nedenfor et uddrag af hans fortælling om, hvordan undersøgelsen af de gamle agre i Borupris kom i stand. Udvalget er foretaget af Preben Andersen, Sparekassen SDS i Fuglebjerg, og udeladelser af uvæsentlige passager i manuskriptet er angivet ved punkter. Men Dyhres egen ortografi er bevaret, kun korrigeret ved anvendelsen af små bogstaver og normal tegnsætning.

Det bør tilføjes, at beretningen om Dyhres møde med Østergaard Christensen og mig er korrekt. Men han har undladt at fortælle, at vi fik det afgørende bevis for agrenes udstrækning og betydning, da han efter at have vist os de fossile højryggede agre og stenstrengene på skråningen nord for Tove Bjerg førte os til et andet område i skoven, hvor han havde afdækket en stribe af opragende sten forbundet med mindre afsamlede sten, der dannede en uafbrudt stribe eller række. Det overbeviste os om, at vi stod over for et fund af enestående betydning, så vi - skønt vi havde begge hænder fulde med Store Valby gravningen - besluttede at påbegynde en undersøgelse, hvis fulde rækkevidde målt i tid og penge, ingen af os kunne overskue, men hvis lykkelige afslutning i høj grad skyldtes Dyhres opofrende entusiasme og nidkærhed parret med hans eminente evne til at iagttage. Den følgende beretning karakteriserer ham, så lad os lytte til hans foredrag om, hvordan han blev arkæolog.

»Det har heller aldrig ligget så meget til mig at læse aviser, men en og anden, der vidste, at jeg puslede med den slags ting (glemte landsbyer), sagde til mig, at der næsten hver dag stod store stykker i Sorø Amtstidende om nogen, der gravede en gammel landsby ud oppe ved Valbygården ved Slagelse, og tit var der også billeder om dette i avisen. Jeg fik skrabet en hel del gamle aviser sammen, og jeg fik regnet så meget ud, at disse mennesker måtte da i alle fald interessere sig for skårene fra Tokkerup og Skov-Kastrup, thi det var jo også nogle gamle nedlagte og glemte landsbyer. Borup havde jeg ingen skår fra, og den lagde jeg heller ikke så megen vægt på mere, den ville de nok ikke have med at gøre, men jeg besluttede dog alligevel at fortælle om den og dens sagn og stenrækkerne. . . . Det var snarere trangen efter et endeligt regulært svar, et sidste forsøg på at redde noget, som jeg ikke vidste hvad var, drevet af en underbevidst vilje og stædighed, der gjorde, at jeg *den 20. august 1950* en lørdag eftermiddag i strid modvind trampede cyklen til St. Valby-udgravningen ved Valbygården på den anden side af Slagelse.

Jeg havde medbragt et udvalg af lerkarskårene fra Tokkerup og Skov-Kastrup-tomterne. Der blev jeg også halvvejs afvist og smidt ud, jeg havde pakket sammen og var på vej ud fra gravepladsen; men så kom Østergaard Christensen til og kaldte mig tilbage, og han havde god tid til at høre på mig i over to timer, så det var faktisk hans jyske menneskelige tålmodighed og forståelse, der i første omgang reddede Borupris, . . . men det undrede mig noget, at Østergaard var meget mere interesseret, da jeg fortalte om Borupris end da jeg refererede om de andre to glemte landsbyer . . .

Østergaard lovede til slut højt og helligt, at såfremt han kunne overtale sin chef, dr.phil. Axel Steensberg til det, så ville de komme til Sneslev smedie, hvor jeg på daværende tidspunkt havde mit ophold, den næstfølgende lørdag eftermiddag, den 27. august 1950. Vi kunne så tage en vending ud i Borupris og se på forholdene, og jeg kørte så hjem igen, let om hjertet, fordi det nu endelig så ud til at lysne for mine skøre ideer, og let på cyklen, fordi jeg nu havde rygvind.

Der oprandt nu en travl uge, om aftenerne imellem den 20. og 27. august 1950, for nu måtte jeg jo have mærket alle de mest seværdige steder af og planlagt en rundgang. Inderst inde spekulerede jeg dog på, at jeg nok også blev snydt denne gang.

Jeg blev imidlertid ikke snydt, thi både Steensberg og Østergaard kom, som det var lovet, den 27. august, og ikke alene blev dagen overholdt, *men også det klokkeslet*, som Østergaard havde sagt . . . Når man gang på gang

er blevet skuffet, så er det rart at blive forstået en enkelt gang. At man ikke blev forstået af sin almindelige omgangskreds, det havde jeg forlængst lært at give afkald på som en håbløs historie, det var langt større skuffelse, når man ikke blev forstået, der hvor man havde ventet det . . .

Jeg kunne derfor næppe tro mine egne øren, da Steensberg *kun* efter et elendigt lille kvarters tid resolut sagde, *at den var god nok, her var fine eksemplarer af højryggede agre med stenstreng imellem. Læg mærke til, kun 15 minutter tog det Steensberg at afsige denne dom.* Jeg fik så meget at høre på denne dag eller på de korte timer, mine nye venners besøg varede. Steensberg snakkede om højryggede middelalderagre og kaldte stenrækkerne for stenstreng. Det var altsammen benævnelser, som jeg aldrig tidligere havde hørt. Jeg kendte overhovedet slet ikke noget af alt det, - det var en fuldkommen fremmed verden for mig, der pludselig blev lukket op. . . . Jeg slugte alt, hvad Steensberg fortalte mig den lørdag eftermiddag, og han fortalte mig så meget om middelalderens landbrug, som han demonstrerede for mig, efterhånden som vi kom frem i Borupris. Han fortalte om deres hjulplove, om deres afgrøder, om deres formodede klima og meget, meget andet, og jeg huskede hvert ord, men det gjorde jeg for den sags skyld også sidenhen, når han lærte mig noget, thi den måde han talte til én på, brændte sig ind i sjæl og sind og blev siddende fast.

Nu var man da nået så langt, så Borupris var blevet anerkendt som noget, der havde betydning. . . . Steensberg bad mig så foreløbig om at mærke noget mere af, og så ville de komme igen senere og se på det. . . . Jeg havde fast arbejde på maskinfabriken »Haka« dengang, og jeg havde en ret god løn der. Steensberg havde nu efterhånden haft så mange samtaler med mig, så han var klar over, at jeg ingen praktisk erfaring havde i systematisk arkæologi og udgravningsteknik; og det ville ikke blot være gavnligt, men også nødvendigt for mig - sagde han - at jeg fik et kursus i dette, nu da jeg på egen hånd eksperimenterede med gamle forladte landsbytomter ligesom St. Valby. . . .

Det blev da ordnet på den måde, at Steensberg antog mig som sin medhjælper ved St. Valby udgravningen, og han ordnede det samtidig sådan med »Haka«, at jeg fik fri fra arbejdet på ubestemt tid og på den betingelse, at jeg kunne komme ind til mit arbejde igen, så snart udgravningskampagnen i St. Valby sluttede; men den ville først slutte, når vejret absolut ikke tillod arbejdet længere. Det gik ret hurtigt med alle disse beslutninger, for så vidt jeg kan huske, så begyndte jeg i St. Valby allerede inden udgangen af september; og det blev ordnet på den måde, at jeg købte måneds-

kort til rutebilen til Slagelse, som afgik fra Fuglebjerg tidligt om morgenen. Jeg havde lejet en cykel i Slagelse, som jeg havde og stod ved banen, og så cyklede jeg ellers det sidste stykke ud til Valbygården. På den måde gik det så til henad jul. Vi havde et ret godt efterår.

Som jeg allerede har fortalt, så blev al denne aktivitet sat i gang ved at læse i Sorø amts årbøger, først om overlærer Fritz Jacobsen, - Kongeveje i Sorø amt, - og da disse veje førte mig ind i Tokkerup og Skov-Kastrups tomter, blev redaktør I. V. Christensen, Ringsted, den kilde til inspiration, der åbnede øjnene på mig for Borup, som jeg i forvejen kendte ikke så lidt til, fra Hekkenfeld Jenses sagnverden, og sådan fremdeles rev det ene det andet med sig. Alt dette havde i den forløbne tid kostet mig mange fridage fra mit faste arbejde, og der var kun så få mennesker, der forstod mig og hele min indstilling og tankegang, men det var jeg nu så vant til, at jeg i lange perioder var isoleret og sat udenfor, når problemer optog mig, der lå langt udenfor mit miljøes daglige trædemølle og ensidige væremåde. Til andre tider kunne jeg slå mig løs og være som dem, men det kedede mig altid i længden, og jeg fandt derved tilværelsen indholdsløs. Jeg blev derfor tiest betragtet som en lidt småtosset særling og original.

Det var ikke mange, man kunne drøfte sine interesser med.«

På vej fra gård nr. 3 over til ruinen af »Dansebøgen« passerede vi resterne af en sønderslået runddysse, som vist nok allerede var ruineret i landsbyen Borups tid.

Institutionen »Borupris' Venner« har nu 61 bidragsydere, en fremgang fra sidste år på 25. Dermed er vor mulighed for at udgive skrifter blevet styrket. Idet vi håber på fortsat frugtbart samarbejde, ønsker styrelsen vennerne et godt nytår og på gensyn til sommermødet.